

Socialinė filosofija

INFORMACIJOS VISUOMENĖS STUDIJŲ PASTOLIAI: NAUJŲJŲ VYNMAIŠIŲ BEIEŠKANT

Marius P. Šaulauskas

Vilniaus universiteto
Filosofijos istorijos ir logikos katedra
Didlaukio g. 47, LT-2057 Vilnius
Tel. 276 25 80; faks. 276 28 81

Straipsnis skiriamas informacijos visuomenės buvimo prielaidos, arba tezės, iš esmės pagrindžiančios informacijos visuomenės studijų reikmę ir metodologinį pobūdį, kritinei aptarčiai. Čia tvirtinama, kad nors nė viena bent kiek ryškiau pastebima akademiniam diskurse koncepcija, besiremianti šia egzistencine prielaida, pastarosios neįrodo, informacijos visuomenės studijos įmanomos be jokios – tiek „griežto“, tiek „švelnaus“ pavidalo – informacijos visuomenės egzistavimo prielaidos teisingumo įrodymo. Šią nesėkmę lemia ne tik ir ne tiek pasirinktų kriterijų neaiškumas ir daugiaprasmiškumas, kiek esminiai juose suponuojamos informacijos visuomenės sampratos trūkumai, t. y. tokių sociometriniais kriterijais padiktuoju sampratų vienpusiškumas. Adekvatus informacijos visuomenės kriterijus apskritai negali būti sociometrinis – jis tegali būti tik kokybinis, o vienintelė jam deranti formuluotė – kontrafaktinė: įrodinėjant, kad telematika, įgijusi conditio sine qua non statusą ir staiga paliovusi tinkamai funkcionuoti, neišvengiamai sukeltų radikalią esamos bendrabūvio sanklodos griūtį. Todėl – dėl ex definitio kontrolversinės tokios formuluotės prigimties – informacijos visuomenės studijų epicentre dar ilgai puikuosis klausimas apie informacijos visuomenės egzistavimo sąlygas, galimybes ir perspektyvą.

Prasminiai žodžiai: informacijos visuomenės studijos, Alistairo Duffo informacijos visuomenės tezė, informacijos visuomenės teorijų tipologija, kontrafaktinė informacijos visuomenės samprata.

Pačia plačiausia prasme daugiadalykės informacijos visuomenės studijos apima skirtingų sričių visumą – nuo informatikos iki sociologijos, ekonomikos, politikos mokslų, taip pat filosofijos bei kitų humanitarinių disciplinų. Disciplinų, kurios pateikia ne tik faktinį bendrabūvio kaitos tyrimą, bet ir normatyvinį naujų socialinių reiškinių reglamentą, t. y. apima, anot Davido Hume'o, ir „yra“, ir „privalo būti“ matą. *Probleminė visų šių skirtingų mokslų jungtis – infor-*

macinių komunikacinių technologijų poveikis, galintis esmingai pakeisti (ir jau, galimas daiktas, taip keičiantis) susiklosčiusią bendrabūvio struktūrą, t. y. visus juos jungia jau prasidėjusių dėl šių technologijų skverbties socialinių transformacijų – įvardijamų „informatizacijos“, „informacionizacijos“ ar „informizacijos“ terminais – analizė, prognozė bei kontrolės būdai.

Tačiau ši trumpa dar tik besiformuojančios akademinės tyrimų krypties anotacija kelia dau-

giau klausimų, nei teikia atsakymų. Viena vertus, dar toli gražu neaišku, ar informacijos visuomenė, suvokta kaip kokybiškai nauja bendrabūvio forma, nėra tik smalsios vaizduotės padaras arba, dar blogiau, madingas politinio marketingo įnagis. Kitaip sakant, neaišku ne tik tai, kokiū būdu atskirti informacijos visuomenę nuo, tarkime, industrinės, moderniosios ar paslaugų visuomenės, bet ir tai, ar ji egzistuoja, egzistavo arba apskritai gali egzistuoti. Juk vargu ar galima paneigti, kad, tarkime, informacijos arba žinojimo „gaminimas“ yra jau bent nuo akmens amžiaus įveiksminta informacijos kaupimo, perdavimo ir apdorojimo praktika, paklūstanti pamatiniams bet kokio kito produkto gamybos dėsniams (galų gale mitai ir knygos, lygiai kaip nūdienės skaitmeninių duomenų bazės, buvo ir tebėra socialinės, kultūrinės, religinės ar politinės prekės). Trivialiai akivaizdu, kad informacija ar žinojimas – esminė kiekvienos veiklos ir bet kurios epochos savastis. Tačiau nė viena iš jų dėl šios priežasties iki šiol dar nenusipelnė būti pakylėta į pretenzingą žinojimo ar kiek kuklesnį – informacijos – eros rangą.

Informacijos visuomenės studijų tyrimo objekto kontūrų ir netgi jo buvimo miglotumas nieku gyvu nereiškia pačių studijų miglotumo arba nepagrįstumo. Tiek gamtos, tiek dvasios mokslų, taip pat ir nūdienių, nė kiek nevaržo kertinių sampratų polisemija ir neapibrėžtumas. Jeigu privalėtume dar prieš imdamiesi bet kokios pažintinės veiklos vienareikšmiškai sutarti, ką reiškia visos mūsų vartojamos sąvokos, paliktume nebyliai šypsoti it nuskeltanosiai sfinksai. Veikiau atvirksčiai: kuo labiau ginčijami svarbiausieji teoriniai pastoliai, tuo galų gale spartesnė ir vaisingesnė mokslo ir akademinų disciplinų raida. Tačiau tai, žinoma, nieku gyvu nereiškia, kad turėtume žvaliai pritarti universitetinėms chimėrų ir bildukų studijoms – tiek naujos, tiek senos disciplinos privalo atitikti griežtus mokslų

standartus, o šie nustatomi ir kultivuojami visų pirma tūkstantmetės mokslinės bendruomenės sutarimu, sankloda ir darbu – nors, kita vertus, politinė konjunktūra taip pat turi tam įtakos.

1. Informacijos visuomenės studijų branda ir reikmė

Jeigu taip, tuomet privalo klausti: *Kas pagrindžia būtent informacijos visuomenės studijų moksliskumą ir kartu jų būtinumą?* Atsakymas palyginti paprastas: ne visuotinis sutarimas, skelbiantis naujos informacinės eros būtį ar jos žengimą, o esama *tarptautinio akademinio diskurso praktika*, t. y. naujos problematikos, naujų akademinų institucijų ir dėstymo modulių, naujų periodinių leidinių, monografijų bei konferencijų atsirastis ir plėtotė. „Klasikinė“ profesoriaus Alistairo S. Duffo monografija „Informacijos visuomenės studijos“, pagrįsta dešimtmetį trukusiu tyrimu ir išleista 2000 metais, tik įvardijo jau esamą sparčiai besiformuojančios akademinės srities būklę: tokio paties pavadinimo centrai įkurti tiek šiaurės (pvz.: *Center for information society studies (CISS)*, Universidad Pública de Navarra; Vilniaus universitete toks centras pradėjo veikti 2000 metais), tiek ir anapus vandenyno (bene seniausias – *The Center for Information Society Studies (CISS) at North Carolina State University*). Sparčiai daugėja universitetų, vykdančių taip pavadintas studijų programas. Jų geografija itin plati: nuo Japonijos (Sungkonghoe universitetas) ir Korėjos (Yonsi universitetas) iki JAV (Jeilio universitetas) ir Lietuvos (Vilniaus universitetas). O akademinų institutų – įskaitant centrus, leidinius (Duff 1995) ir, kas itin svarbu, studijų programas, – vykdančių kitokio pavadinimo, bet iš esmės to paties turinio iniciatyvas, skaičius jau seniai viršija triženklį. Antai Helsinkio universitete informacijos visuomenės studijų programa pavadinta eg-

zotišku „argonauto“ vardu (*Argonaut Study Program*) – beje, čia dėstomas specialus trijų ekskomunistinių Baltijos valstybių informatizacijos (*Information Society in Baltic Area*) kursas.

Kita vertus, – ir čia pravartu pasiremti detalai argumentuotais Alistairo Duffo vertinimais (Duff 1998a; 2000 ir 2001) – informacijos visuomenės studijos, kaip savarankiška akademinė specializacija, dar nėra pasiekusi brandos. Sekdamas Michaelio Keresztesi bibliografiniu modeliu, leidžiančiu griežtu sociometriniu metodu skirti tris naujų disciplinų formavimosi fazes (*pradinę*, arba *pionierystės*; *viduriniąją*, arba *detalizuojančią ir proliferuojančią*; ir *brandžiąją*, arba *isteblišmentinę*), Duffas parodo, kad naujoji kryptis jau yra sėkmingai įveikusi pirmąją ir, nors nevisiškai, antrąją pakopą, nors dar nėra įsitvirtinusi trečiojoje (Duff 2001: 237–239). Pirmojoje fazėje naujoji disciplina stengiasi užkariauti akademinės bendruomenės ir viešybės dėmesį, todėl čia gausu provokuojančių straipsnių, paskaitų, įvairių seminarų, konferencijų, knygų ir dėmesį patraukiančių interviu – visų pirma gvildenančių metodologinę jau esamų disciplinų negalią deramai konceptualizuoti naujaip pamatytas ar dar visai neįvardytas realijas. Antrojoje fazėje taip pat daugiausia rūpinamasi metodologine problematika, tačiau jau kiek kitaip: čia naujosios idėjos jau nebėra lokalizuotos kurioje nors vienoje institucijoje, vienoje šalyje ar viename mokslininkų konsorciume. Jų daugiadalykiame aptarime gausiai dalyvauja tarptautinė akademinė bendruomenė, kuriasi specializuoti ir turintys deramą prestižą periodiniai leidiniai. Trečiojoje fazėje naujoji sritis įgauna visus oficialumo požymius: pradedamos vykdyti bakalauro ir magistro programos, susiformuoja standartiniai dėstomų dalykų moduliai, leidžiami vadovėliai ir kita metodinė medžiaga, ginama vis daugiau disertacijų, kuriami specializuoti institutai ir katedros, apstu fondų,

grantų, stipendijų ir t. t. Anot Duffo, informacijos visuomenės studijos dar netenkina visų antrosios fazės reikalavimų: trūksta produktyvaus tarptautinio bendradarbiavimo, intensyvaus daugiadalykio diskurso ir bent apytikrio metodologinio aiškumo. Nors kai kurie trečiajai fazei būdingi požymiai esą jau akivaizdūs – informacijos visuomenės problematiką gvildena daugybė kursų, leidžiama daug straipsnių ir knygų, ginamos disertacijos ir lengvai pasiekiamos įvairių fondų lėšos, tačiau dar per mažai specializuotų studijų programų. O juk būtent pastarųjų įsitvirtinimas esąs bene svarbiausias naujos krypties savarankiškumo, o kartu ir galutinio susiformavimo ženklas (Duff 2001: 238).

Iš to, kas pasakyta, aiškiai matyti *akademiinių informacijos visuomenės studijų reikmė*. Ją dar labiau sustiprina *daugiadalykis* šio tyrimo lauko pobūdis: naujų kursų ir modulių rengimas drauge yra jau vykdomų mokymo programų papildymas ir atnaujinimas. Todėl sėkminga informacijos visuomenės studijų institucionalizacija tampa svarbus tradicinės mokslo nomenklatūros krypčių ir sričių raidos laidas. Edukacinės sistemos raidos požiūriu reikia ne tik rengti universalius informacijos visuomenės specialistus, bet ir diegti paskirus informatizuotus mokymo modulius ir kursus, taip modernizuojant studijų programas: nuo teisės ir ekonomikos iki sociologijos ir filologijos. O turint galvoje didėjančią ne tik mokslinės, bet ir politinės, ekonominės bei kultūrinės bendruomenės dėmesį informatizacijos virsmui, pamatoma ir socialinė informacijos visuomenės studijų svarba. Teminė informatizacijos komponentė tapdė vis labiau geidžiama ir stokojama šiuolaikiškos įvairių specialistų kompetencijos savastis. Vis labiau plintant įvairioms „žinojimo visuomenės“ iniciatyvoms (nuo *e. valdžios* iki *e. mokymosi* ir *e. verslo*), šio daugialypio vyksmo išmanymas būtinas ne tik valstybės tarnautojams, bet ir privataus verslo sektoriaus darbuotojams.

2. Metodologinė informacijos visuomenės studijų šerdis

Deja, „prigimtinių“ naujosios disciplinos teisių egzistuoti pagrindimas toli gražu nėra nei būtinai, nei pakankamas jos konceptualių pagrindų tvirtumo laidas. Geriausias įrodymas toks: metodologinio svarstymo požiūriu, informacijos visuomenės tyrėjai klausia ne tik ir netgi ne tiek to, *koks yra* naujojo informatizuoto bendrabūvio pavidalas, o veikiau – *ar apskritai egzistuoja* tokios informatizuoto bendrabūvio lytys, kurios leidžia teigti informacijos visuomenės, kaip ypatingo socialinio darinio, buvimą ar būsmą.

Kad ir kaip būtų, informacijos visuomenės kaip reiškinio buvimo ir jo charakteristikų problema kol kas laikytina metodologine šio naujojo daugiadalykiškumo ašimi. Be to, *daugiausia žinomos, gausiausiai aptarinėjamos* – ypač neprofesionaliuose viešuosiuose diskursuose – *teorijos remiasi informacijos visuomenės kaip realaus fenomeno ir jo nelygstamos svarbos prielaida*. Dažniausiai – remiantis dar Aristotelio nukaldintos mokslų tipologijos principais – manoma, kad informacijos visuomenės studijos šaukiasi neginčijamai unikalaus, vien tik joms „priklausančio“ objekto. Šiuo atveju tai – ypatingos informacijos visuomenės – ar, anot garsojo revoliucinių permąnų šauklio Manuelio Castellso (Castells 1996; 1997; 1998), *informacinės*, o ne informacijos *visuomenės* – buvimas. Čia reikėtų rūpestingai skirti „švelniąją“ ir „griežtąją“ tokios egzistencinės prielaidos formas. Pirmoji teigtų „tik“ iki šiol nematytą ir palyginti tolygią bendrabūvio audinio informatizaciją; antroji – kokybiškai naują visuomenės būvį, naują erą, laikmetį, ypatingą socialinę formaciją ir pan. Ir „švelnioji“, ir „griežtoji“ versija suponuoja radikalių ir unikalių transformacijų vyksmą, jų prognozę – skiriasi tik numanomas permąnų mastas ir jau įvykusios ar galimos pa-

žangos lygis. *Nė viena bent kiek ryškiau pastebima akademiniame diskurse koncepcija, besiremianti šia egzistencine prielaida, tokios pažangos nepriekaištingai neįrodo* – galbūt ir todėl, kad, be kita ko, stengiasi tai padaryti tradicinės socialinės teorijos metodologinėmis priemonėmis, nelygu pildamos jauną vyną į patikimus, tačiau laiko apgadintus ir gerokai aplopytus vynmaišius (plačiau žr. Šaulauskas 2000).

Tačiau, laimė, *informacijos visuomenės studijos įmanomos be jokios – tiek „griežtos“, tiek „švelnios“ – informacijos visuomenės egzistavimo prielaidos* arba, anot Duffo, „informacijos visuomenės tezės“ *teisingumo įrodymo*. Atrodo, kad pats Duffas šią aplinkybę nepelnytai apeina primygtinai mėgindamas suręsti naujųjų studijų rūmą šios tezės pagrindu (žr. Duff 2000 ir 2001; tokį patį įspūdį šių eilučių autoriui paliko ir kelis mėnesius trukęs e. susirašinėjimas, pasibaigęs eksplacitišku profesoriaus teiginiu, jog, įvedus „švelniosios“ ir „griežtosios“ informacijos visuomenės tezės skirtį, naujojo daugiadalykiškumo legitimacija esanti tikrai reikalinga bent jau „švelniosios“ tezės pasparties). Juk nei J. Habermaso, nei A. Giddenso, nei F. Websterio, nei A. Tiryakiano, S. N. Eisenstadto ar J. Slevino darbai, kuriuose atmetami abu informacijos visuomenės tezės variantai, nei galų gale šis straipsnis, *minimum minimorum* abejojantis jų pagrįstumu, negali būti priskiriamas (sykiu su čia išvardytų mokslininkų tyrinėjimais) kokiam nors kitam, ne informacijos visuomenės studijų diskursui. Klausimas, kaip atsisakius bet kurio informacijos visuomenės tezės varianto konceptualizuoti akivaizdų globalinės informatizacijos vyksmą, yra ne mažiau prasmingas ir svarbus negu klausimas, koku būdu pagrįsti šios tezės tinkamumą. Tuo labiau, kaip matyti jau vien iš ką tik paminėtų autoritetinių vardų virtinės, kad tikrai nestokojame studijų, kategoriškai

neigiančių ir pačias švelniausias informacijos visuomenės egzistavimo prielaidos formuluotes. Štai, anot skeptiškojo Nicholas Garnhamo, „informacijos visuomenė – tai sąvoka, kuri realiame pasaulyje neturi jokio objektyvaus koreliato. O tevartojama kaip ideologinė mantra ji pavojingai – nors dažnai sąmoningai – atitraukia dėmesį nuo realių problemų“ (Garnham 2000: 152).

3. Informacijos visuomenės teorijos: kriteriologinė tipologija

Tad kokia gi yra labiausiai paplitusių teorinių paradigmu, tematizuojančių informacijos visuomenės studijų lauką *egzistencinės informacijos visuomenės prielaidos*, arba specifinio infobendrabūvio sanklodos tikrumo terminais, išsklotinė? Šį klausimą parankiausia nagrinėti pasitelkus jau minėto Alistairo Duffo (Duff 2000) pateiktą informacijos visuomenės teorijų, tiksliau – tėkmių arba „mokyklų“, inventorizaciją. Joje bene pirmą kartą kritinė metodologinė informatizacijos diskurso analizė pateikiama kaip komparatyvistinis informacijos visuomenės sampratos tyrimas. Ši inventorizacija grindžiama „informacijos visuomenės tezės“ – faktinio ar būsimos informacijos visuomenės *sui generis* egzistavimo prielaidų – tipologija. Joje skiriamie keturi informacijos visuomenės tezės variantai – trys *vienalyčiai*, vienas *mišrus*. Pastarasis apima, pirma, *heterogeniškus* variantus, sintetinančius vienalyčių prieigų komponentus ir, antra, *kritinius* variantus, kuriuose pagreičiui su trijų bazinių egzistencinių informacijos visuomenės buvimo prielaidų deriniu dominuoja ne empirinio, o ideologinio pobūdžio argumentacija. Boole kalba bazinė vienalyčių prielaidų tipologija užrašoma taip: „*Informacija IR (Darbas ARBA Srautai ARBA Technologija) IR Visuomenė*“ (Duff 2001: 235). Kokios gi yra, anot

Duffo, savarankiškos informacijos visuomenės buvimą įrodinėjančios metodologinės platformos, einančios naujojo studijų lauko šerdimi?

Pirma, *užimtumo struktūros kaitą* pabrėžianti nuostata: argumentuojama, kad „šiuolaikinė ekonomika pasižymi „informacinio sektoriaus“ plėtra, ... o bendrojo nacionalinio produkto augimą lemia „žinojimo gamyba“, arba, kitaip tariant, jog darbuotojai pažengusiose visuomenėse paprastai daugiau nebedirba su *daiktais*, kaip buvo industrinėse visuomenėse, bet vienokiu ar kitokiu būdu – su *informacija*“ (Duff 2001: 232). Šios metodologinės prieigos autorius esąs Fritzas Machlupas (Machlup 1962); ją toliau kiek modifikuotu būdu – pakeitęs sąvoką „žinojimo gamyba“ kiek mažiau ausį rėžiančia „informacijos ekonomikos“ kategorija, – išplėtojęs minėtasis Marcas Poratas (Porat 1977). Be to, kaip Duffas įtikinamai parodė savo fundamentaliaime straipsnyje „Danielo Bello informacijos visuomenės teorija“, nors Bellas ir yra dažnai tapatinamas su šia teorine laikysena, iš tikrųjų jo koncepcija toli gražu nebuvo nuosekli ir todėl prisikirtina mišriajam tipui (Duff 1998).

Antra, *informacinių komunikacinių, arba telematinių, technologijų raidą bei paplitimą* akcentuojanti nuostata: manoma, kad informacinių komunikacinių technologijų (IKT) skverbtis bei jų lyginamoji dalis ūkyje yra būtina ir svarbiausia informacijos visuomenės sąlyga. Tai, anot lakios Duffo frazės, išties „populiari versija ta prasme, kad neva vykstanti ‘informacinė revoliucija’ yra tapusi televizinės visažinystės ir laikraštinų redakcinių skilčių įdaru“. O, pratęsia Duffas, „kalbant rimtai, įtakingoji Nora ir Mine 1978 metų ataskaita, skirta Prancūzijos kompiuterizacijai (Nora 1978: 35), apibūdinama kaip ‘pirmasis išsamus tyrimas, pripažįstantis, kad informacinės technologijos labai paveiks visuomenę’ (Dordick 1993: 13)“. Toliau jis nurodo ir britų, ir Europos Komisijos įdirbio svarbą (Duff 2001: 233).

Trečia, *informacinių srautų didėjimą*, arba „*informacijos protrūkį*“, konstatuojanti nuostata – čia operuojama kategorijomis, kildintinomis iš 1960 metų japonų diskutuotos *johoka shakai* (informatizuotos visuomenės) bei Dereko Price'o (Price 1963) darbų: laikoma, kad eksponentinis informacijos kiekio augimas, informacinių masyvų srautų struktūros proliferacija bei informacijos cirkuliavimo aprėpties didėjimas yra patikimas visuomenės informatizavimo požymis ir laidas. Duffas teisus sakydamas, kad „iš pirmo žvilgsnio amerikiečių duomenys atrodo įdomesni nei japonų ... Pavyzdžiui, nors ir akivaizdu, kad transliuojamo per televiziją sekso ir smurto poveikis yra aiškiai žalingas, tačiau anaipatol nėra aišku, kodėl turėtume rūpintis tuo, kad 'bendras informacijos kiekis, perduotas Japonijoje 1993-aisiais fiskaliniiais metais, buvo $9,93 \times 10^{15}$ ir kad nuo 1983 fiskalinių metų jis padidėjo 2,33 karto““. Tačiau tai, kad čia pirmą kartą parengta plataus masto informatizacijos įverčio metodika, mano galva, iš tiesų yra nemenkas japoniškosios mokyklos nuopelnas, o tai pabrėžtinai akcentuoja Duffas (Duff 2001: 235).

Nors tokia trilypė klasifikacija atrodo euristiškai paranki, tačiau, mano nuomone, *reikšmingiausias Duffo metaanalizės rezultatas yra ne tiek metodologinis, kiek geografinis*. Jam pavyko aiškiai parodyti, kad klasikinę informacijos visuomenės tezių trejetuko lopšį nesutardamos supuoja trys labiausiai pažengusios geopolitinės auklės – Šiaurės Amerika, besivienijanti Europa ir Japonija. Svarbu ir tai, kad iš pradžių šiame lopšyje tebuvo garsiau girdimas tik besivaržančių kaimynių – Japonijos ir JAV – duetas. Tačiau Japonijos informacijos visuomenės diskurso santykiai su relevantiškais akademiniais svarstymais JAV ir Kanadoje nebuvo produktyvūs nei iki aštuntojo dešimtmečio pabaigos, nei vėliau, kai ši problematika apėmė visus pasau-

lio žemynus ir tapo žinoma ne tik politiniam, ekonominiam ir kultūriniam elitui, bet ir plačiausiems visuomenės sluoksniams.

Tačiau Duffo pasiūlytas informacijos visuomenės koncepcijų inventorizavimo modelis sensu stricto nėra informacijos visuomenės ontologijų tipologija. Iš tikrųjų čia įveiksminta tokia strategija: iš pradžių suponuojamas bent kiek tiksliau neįvardijamas informacijos visuomenės egzistavimas, o vėliau klausiami, kokiais kriterijais remiantis įmanomas sociometrinis tokio egzistavimo įrodymas. Kitaip sakant, Duffo klasifikacija pateikia ne tiek kokybinę informacijos visuomenės teorijų tipologiją, kiek jų *kriteriologinę klasifikaciją*: vienos įrodinėja informacijos visuomenės buvimą matuodamos struktūrinės užimtumo proporcijas; antros – informacinių komunikacinių technologijų plėtrą bei vartojimo mastą (skvarbą – *penetration rate*); trečios – informacinių srautų apimtis; ketvirtos – derindamos visus ar tik dalį šių kiekybinių kriterijų bei nuo savęs pridėdamos normatyvinę svarstymo dimensiją. Pastarosios populiarumą iliustruoja ir aksiologinė paties Duffo laikyvena. Šalia savosios – iš esmės kriteriologinės – tipologijos Duffas aptaria neva esmingai visiškai kitokias, ideologines – arba, kaip jis tai vadina, ne *de facto*, o *de jure* – informacijos visuomenės tezės modifikacijas. Aptaria ne tik pabrėždamas pastarųjų perspektyvumą, bet ir atvirai simpatizuodamas būtent socialdemokratinėms jų versijoms: „Mes turime bent jau pasistengti, kad informatizacija būtų plėtojama socialinio teisingumo kryptimi“ (Duff 2001: 237). Taip dažniausiai ir elgiasi dauguma ne tik gerovės Europos, bet ir liberaliosios Amerikos akademikų.

Tai reiškia, kad *Duffo kriteriologinės informacijos visuomenės teorijų klasifikacijos prielaida yra svarbi*, nors ir specialiai neaptarta – ir, mano manymu, mažų mažiausiai ginčytina – *metodologinė nuostata, suponuojanti griežtą „de facto“*

ir „*de jure*“ diskursų skyrimą, kuris savo ruožtu tėra jau minėtos Hume'o distinkcijos „yra“ ir „privalo būti“ parafrazė. Tai įtikinamai liudija moderniosios Vakarų filosofijos istorija – ir hermeneutinė tradicija, ir jai oponuojančios mokslo analitikos raidos peripetijos. Ne tik mokslo filosofai, bet ir gamtos mokslų akademikai šiandieną netrunka „atrasti“ vis daugiau normatyvinių nuostatų, konstituojančių mokslinę praktiką ir teoriją *ne tik po klasikinio dviejų – atradimo ir pagrindimo – kontekstų atskyrimo, bet ir iki jo*. Juk vertybinės nuostatos yra įveiksmintos tiek pačiose abstrakčiausiose mokslinėse generalizacijose, tiek reikšmės supriešinime su euristine genezės istorija, tiek aplinkybių, lėmusių tyrimo uždavinių bei būdų spręsti pasirinkimą, sąmazgose. Todėl pagrindiniai šios, kitais atžvilgiais neabejotinai svarios ir euristiškai naudingos, tačiau *perdėm kriteriologinės Duffo tipologijos trūkumai yra tokie: pirma, nepakankamai skaidri pačios tipologizacijos metodologija; antra, tai, kad ji teapima tik dalį informacijos visuomenės egzistavimo prielaida grindžiamų koncepcijų*. Galimas daiktas, kad autoriaus, turinčio, be kita ko, klasikinį britų analitinės filosofijos išsilavinimą, šie mano išdėstyti pačios filosofijos istorijos liudijimai nieku gyvu neįtikintų, nors jo tikrai negalima apkaltinti nekritišku pasitikėjimu XX amžiaus vidurio kalbos filosofijos postulatais. O antrąjį priekaištą, tiesą sakant, būtų galima (mano galva, pagrįstai) atremti tvirtinant, kad iš tikrųjų esama tik trijų pagrindinių metodologinių platformų ir kad kitos koncepcijos – kai kuriais atvejais įskaitant ir menko mokslinio lygio, ir kvazimokslinius diskursus – tėra jų vediniai. Tačiau šios tipologijos autorius pats to specialiai neįrodinėja apsiribodamas konstatacija, kad nūnai gausiausia, – kaip įprasta bent kiek brandesnėse teorinėse batalijose, – būtent mišrių ir eklektiškų informacijos visuomenės teorijų.

Taigi čia visų pirma *operuojama ne kokybinių informacijos visuomenės charakteristikų, o kiekybiniais jos a priori postuluojamo buvimo įrodinėjimų argumentais*. Žinoma, nepritiktų neigti, kad sociometrines argumentacijos būdas paveikia ir ginamos informacijos visuomenės sampratos pobūdį: Machlupo sekėjai linkę ją sieiti su užimtumo struktūra, „japoniškoji mokykla“ – su informacinių srautų morfologija ir masiais, o europinė, be kita ko, įgijusi ir oficialios Europos Tarybos ideologinės laikysenos statusą bei programiškai išdėstyta „Bangemann raporte“ (Bangemann 1997), linkmė – su telematinių įrenginių skvarbos parametrais. Be to, kaip jau buvo sakyta, *informacijos visuomenės, kaip pamatinės informacijos visuomenės diskurso kategorijos, supratimą neabejotinai paveikia ir aksiologinės – visų pirma ideologinės – nuostatos* (plačiau žr. Šaulauskas 2002).

4. Kontrafaktinė informacijos visuomenės samprata

Kad ir kaip būtų, „klasikinių“, t. y. *visų trijų Duffo įvardytų, informacijos visuomenės traktuočių nepakankamumą lemia ne jų pasirinktų kriterijų neaiškumas ir daugiaprasmisškumas, o esminiai šių kriterijų suponuojamos informacijos visuomenės sampratos trūkumai*, t. y. tokių sociometriniais kriterijais padiktuotų sampratų vienpusiškumas. Mano manymu, informacijos visuomenė turi būti siejama ne su informacija (o juo lab ne su „žinojimu“, „žiniomis“ ar šiaip protingomis išvalgomis), o tik su skaitmenine-komunikacine socialinės interakcijos svarba. Nėgana to, telematika turi lemtingai persmelkti bendrabūvio audinį, išvirsdama *konstitutyviniu visuomenės gyvavimo sandu*. Tai reiškia, kad, tarkime, visuomenė, kurioje net keturi penktadaliai visų darbuotojų štapuoja lustus arba surenka asmeninius kompiuterius, tačiau kuri dėl

kokių nors priežasčių (pavyzdžiui, politinių ar religinių) yra netekusi laisvos informacijos apykaitos bei disponavimo asmeninėmis telematinėmis priemonėmis, toli gražu negali būti laikoma informacijos visuomenės įsikūnijimu, nors tokia visuomenė ir atitinka Machlupo ir Porato nurodytas informacinio bendrabūvio užimtumo struktūros sąlygas. Ir atvirkščiai – visuomenė, kurioje keturi iš penkių darbuotojų gamina sviestą ir bulvių traškučius, tačiau jų gyvenimo būdas įtinkintas, neabejotinai yra informacijos visuomenės pavyzdys. Arba: visuomenė, kurios visi suaugę nariai turi daktaro laipsnį, dirba paslaugų sferoje ir disponuoja visomis žmogaus teisėmis, įskaitant ir teisę laisvai keisti informacija, tačiau dėl kokių nors – tarkime, religinių arba kultūrinių – priežasčių nesinaudoja telematinėmis technologijomis, dar negyvena informacinio bendrabūvio epochoje; o visuomenė, kurios nė vienas narys nėra baigęs vidurinio mokslo, tačiau bemaž visi daugumą darbo ir poilsio laiko praleidžia skaitmeniniame tinkle, jau, galimas daiktas, ir galėtų būti laikoma įžengusia į tokią erą.

Iš to matyti, kad *skaitmenine-komunikacine socialine interakcija pagrįsta bendrabūvio praktika yra būtinas informacijos visuomenės sampratos komponentas*. Tai reiškia, kad informacijos visuomenė *sui generis* mąstyti ne kaip technologinės, o kaip socialinės bendrabūvio sanklodos transformacijos padaras – o jeigu taip, tuomet vien kiekybiniais sociometriniais metodais to nustatyti neįmanoma: ne tik dėl to, kad taip gaunami rezultatai patys dar nieko nepasako, ką jie iš tikrųjų reiškia, bet ir todėl, kad kiekybiškai neįmanoma iširti vertybinės bendrabūvio struktūros. *Visuomenė išvirsta informacine tik jei telematinės technologijos virsta lemtingu kasdienės interakcijos sandu*: informacijos visuomenė yra tokia bendrabūvio atmaina, kurią – ir genetiniu, ir morfologiniu, ir funkcinu požiūriu – lemia

socialinis skaitmeninių komunikacinių technologijų įbūtinimas, t. y. ne tokių telematinių technologijų buvimas ir raida *per se*, bet jų konstitutyvinė integracija į ekonominių, kultūrinių, politinių ir stratifikacinių bendrabūvio audinį.

Vadinasi, *adekvatus informacijos visuomenės kriterijus apskritai negali būti sociometrinis* – jis tegali būti tik kokybinis. Informacijos visuomenėje gyvensime ne tuomet, kai kiekviename name bus po keliolika asmeninių kompiuterių, sujungtų į darniai veikiančią tinklą, – joje būsime tik tada, kai bent kiek žymesnis telematinių interakcijų sumažėjimas ar jų funkcionavimo sutrikimas neišvengiamai lems esamos bendrabūvio tvarkos kolapsą. Todėl *informacijos visuomenės buvimo kriterijus kol kas tegali būti korektiškai suformuluotas tik kokybiškai ir tik kontrafaktiškai*: įrodinėjant, kad telematika, įgijusi socialinį *conditio sine qua non* statusą ir staiga paliovusi tinkamai funkcionuoti, būtinai sukeltų radikalią esamos bendrabūvio sanklodos griūtį. Vien tik kiekybiniai, o juo labiau normatyviniai tokią telematinių technologijų svarbą pagrindžiantys argumentai čia nepakankami – jie, kaip matyti, negali būti pakankami be *ontologinės* informatizacijos ir kartu *informacijos visuomenės* sampratos, kritinio tokią visuomenę įbūtinančio informatizacijos laipsnio kontrafaktinio pagrindimo ir galų gale paties infobendrabūvio bei jo galimo kolapsospecifikacijos.

Taigi išvada tokia: *adekvati informacijos visuomenės samprata tegali būti kokybinė, t. y. ontologinė*, o ne vien tik, kaip tai suponuojama *inter alia* ir Duffo pasiūlytoje kriteriologinėje tipologijoje, kiekybinė, t. y. sociometrinė arba normatyvinė, vadinasi (dažniausiai), ideologinė. *Tik tokia kokybinė samprata galėtų gulti aristotelinės informacijos visuomenės studijų objektinės legitimacijos pamatu*.

O turint galvoje šių teorinių darinių fundamentalumą, t. y. jų priklausymą nuo pačių ben-

driausiųjų metodologinių, – tarp jų, kaip visada, ir ideologinių, – nuostatų, galima be vargo nuspėti, kad *jokios bendrosios informacijos visuomenės sampratos, o sykiu ir vieningos tokia samprata pagrįstos „bazinės“ informacijos visuomenės teorijos mokslinėje bendrijoje nebus ir būti negali* – bent jau tol, kol ji pati gyvens visavertį, t. y. kupiną kuo aštriausių kontroversijų, gyvenimą. Todėl **dėl ex definitio kontroversinės kokybinių formuluočių prigimties** ir informacijos visuomenės studijos išliks ne tik daugiadalykės, bet ir metodologiškai nevien-

lytės – o jų epicentre dar ilgai puikuosis klausimas apie informacijos visuomenės egzistavimo prielaidas, galimybes ir perspektyvą. Ir laiko išmėginti vynmaišiai, ko gero, nebus keičiami: socialinį ruimą konceptualizuojantys metodologiniai pastoliai turės ir toliau kantriai kęsti kunkuliuojantį naujųjų infostudijų raugą, nes pamatinių bendrabūvio kaitos ir tikrų bei menamų jo būsimo peripetijų kol kas, dėkui Dievui, dar neįgali pergalėti stingdanti institucionalizuotos akademinės patirties inercija.

LITERATŪRA

1. Castells, M. 1996, 1997, 1998. *The Information Age: Economy, Society and Culture* (Vol. I: *The Rise of the Network Society*; Vol. II: *The Power of Identity*; Vol. III: *End of Millennium*. Oxford: Blackwell.
2. Bangemann, M. 10.02.97. Commission of the European Communities. Recommendations to the European Council. Europe and the Global Information Society. <http://www.ispo.ccc.be/infosoc/backg/bangemann.html>
3. Dordick, H. S. & Wang, G. 1993. *The Information Society: A Retrospective View*. Sage, Newbury Park, CA.
4. Duff, A. S. 1995. „The ‘information society’ as paradigm: a bibliometric inquiry“, *Journal of Information Science* 21: 390–395.
5. Duff, A. S. 1998. „Daniel Bell’s theory of the information society“. *Journal of Information Science* 24: 373–393.
6. Duff, A. S. 1998 a. „Information gaps: social justice in the information society“, *International Journal on Information Theories and Applications* 5: 134–142.
7. Duff, A. S. 2000. *Information Society Studies*. London: Routledge.
8. Duff, A. S. 2001. „On the present state of information society studies“, *Education for Information* 19: 231–244.
9. Garnham, N. 2000. „Information society as theory or ideology: a critical perspective on technology, education and employment in the information age“, *Information, Communication & Society* 3(2): 139–152; www.infosoc.co.uk/00110/feature.htm, 2002.04.01.
10. Kumar, K. 1995. *From Post-industrial to Post-modern Society: New Theories of the Contemporary World*. Oxford: Blackwell.
11. Nora, S. & Mine, A. 1978. „L’Informatisation de la Societe“, in *La Documentation Francaise*. Paris.
12. Machlup, F. 1962. *The Production and Distribution of Knowledge in the United States*. Princeton & NJ: Princeton University Press.
13. Naisbitt, J. 1982. *Megatrends: Ten New Directions Transforming Our Lives*. New York: Warner Books.
14. Porat, M. U. 1997. *The Information Economy*. US Department of Commerce, Office of Telecommunications. Washington DC.
15. Price, D. de S. 1963. *Little Science, Big Science*. New York: Columbia University Press.
16. Šaulauskas, M. P. 2000. „Metodologiniai informacijos visuomenės studijų profiliai: vynas jaunas, vynmaišiai seni?“, *Problemos* 58: 15–22.

Marius P. Šaulauskas

Summary

The article deals with the critical analysis of the information society's existential presupposition, or, to use Alistair Duff's terminology, *information society thesis*, which to a considerable degree is supposed to lay down a legitimate foundation for the whole field of emerging information society studies. The article argues that even a permanent failure to prove this existential presupposition in whatever weak or strong version cannot deprive the information society studies of the legitimacy. A failure to provide sufficient empirical evidence for the existence of information society depends not so much on the inherent polisemy of employed sociometric criteria, as on the deficiency of the concept of information society itself insofar as it is articulated along the lines of any sociometric

approach. Furthermore, an adequate criterion of information society cannot be quantitative, it should be *qualitative and formulated counterfactually*, i. e. arguing, that systematic dysfunction of telematic infrastructure, posited as a *conditio sine qua non* of habitat, would necessarily undermine the whole societal framework and force it to collapse. Therefore, due to the *ex definitio* controversial nature of any qualitative conceptualization, the existential presupposition of information society will preserve its pivotal status in the future discourse of information society studies.

Keywords: information society studies, Alistair Duff's information society thesis, typology of information society theories, counterfactual conception of information society.

Įteikta 2002 06 03